

SZEMLE

Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720.

Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Bearbeitet von S. Katalin Németh.

(Magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok 1480–1720. A wolfenbütteli Herzog August Könyvtár katalógusa. Összeállította Németh S. Katalin.) München–New York – London–Paris 1993. 1. LV+287 lap; 2. 324 lap; 3. 306 lap

1. A régi magyar és magyar vonatkozású irodalom könyvésze 1993-ban rendkívül fontos kiadvánnyal gyarapodott: a nemzetközi dokumentáció szakértőjeként ismert – és elismert – K.G. Saur kiadóvállalatnál igényes kivitelezésben megjelent a világhírű wolfenbütteli könyvtár nyomtatott hungarikumainak katalógusa. A Németország Niedersachsen (Alsó-Szászország) tartományában fekvő kisváros könyvtára az alapító August braunschweig-lüneburgi herceg (1579–1666) és utódai több évszázadra terjedő könyvgyűjtő szenvedélyének köszönheti kivételes helyzetét. A névadó főúr halála idején a könyvtár 40 000 kötetben 135 000 művet őrzött már, s ez a szám máig 450 000 fölé emelkedett. Eredményesen gyarapították a könyvtár állományát kiváló igazgatói is, közöttük két szellemi óriás: G.W. Leibniz, aki hannoveri udvari tanácsosi pozíciója mellett 1691-től 1716-ban bekövetkezett haláláig a könyvtár vezetői munkakörét is ellátta, s évente több hónapot töltött ott, és G.E. Lessing, aki 1770-ben költözött oda, s vezette a könyvtárat 1781-ig, élete végéig.

Az épen maradt hatalmas gyűjtemény körül a 20. században, főként a második világháború után, kutatási célokot szolgáló intézmények, társaságok s folyóiratok létesültek. A 23 tudományos munkatárson kívül évente több száz – nagyrészt ösztöndíjas – kutató tevékenykedik a könyvtárban, amely tulajdonképpen a Wolfenbüttler Arbeitskreis für Bibliotheksgeschichte, a Wolfenbüttler Arbeitskreis für Renaissanceforschung, valamint a Deutsche Gesellschaft für die Erforschung des 18. Jahrhunderts székhelye is. Az itt szerkesztett kiadványok közül megemlítem a *Wolfenbüttler Beiträge*, *Wolfenbüttler Abhandlungen zur Renaissanceforschung* és a *Studien zum achtzehnten Jahrhundert* c. monográfiasorozatokat és a *Wolfenbüttler Renaissance-Mitteilungen*, a *Wolfenbüttler Barock-Nachrichten* s a *Das Achtzehnte Jahrhundert* c. folyóiratokat – mindezt a teljesség igénye nélkül. Szemináriumok, kiállítások és más tudományos és kulturális rendezvények a könyvtár állandó programjához tartoznak, így joggal mondható, hogy a Herzog August Könyvtár manapság Európa középkori és kora újkor művelődéstörténetének egyik legjelentősebb tudományos központja. (További tájékozódásra l. Paul Raabe: *Die Herzog August Bibliothek*. Wolfenbüttel 1971; Georg Ruppelt–Sabine Solf [szerk.]: *Lexikon zur Geschichte der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Wiesbaden 1992.)

A magyar tudományosság a Herzog August Könyvtár magyar vonatkozású nyomtatványainak számbavételét megelőzve ott őrzött középkori emlékekre, kiváltképp a corvinákra figyelt fel először. Mátyás király humanista könyvtárának kilenc becses darabját a fennmaradt akvizi-

ciós naplók tanúsága szerint még maga Ágost herceg vásároltatta meg Európa-szerte tevékenykedő ágenseivel 1618 és 1653 között (l. Csapodi Csaba–Csapodi-Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Bp. 1978²). Azt, hogy a Wolfenbüttelben kutató Rotarides Mihály (1715–1747) a corvinákat is tanulmányozta-e. nem tudjuk; korai halála megakadályozta jegyzeteinek közzétételében, iratai elkalódtak. Így Gyarmathi Sámuel az első tudós, akinek a corvinákat is érintő wolfenbütteli feljegyzéseiről konkrét ismereteink vannak (l. M. Nagy Ottó: *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*. Kolozsvár 1944. 38. 49, 51; Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság iratai*. Buk. 1955. 235, 237; uő: *Gyarmathi Sámuel levelei*. Magyar Nyelv 1944–1950). 1802-ben Rummy Károly György látogatott – Gyarmathihoz hasonlóan Göttingából – Wolfenbüttelbe. A corvinákból kimásolt szövegeit a Schedius Lajos szerkesztette *Zeitschrift von und für Ungern* c. Pesten megjelenő folyóirat 1804. évi füzetében közzé is tette. A magyar emlékek kedvéért a múlt században még többen megfordultak a csendes kisvárosban, így európai tanulmányútja során Erdélyi János is, aki erről 1844. július 14-én kell levelében tudósít: „Berlinből egy nap egész Hannoveráig, tehát 50 mérföldet jöttem volna gőzkocsin, de Wolfenbüttelnél leszálltam megnézni különösen a hercegi könyvtárat, mely régi kéziratokban és sajtói zsongókban első egész Németországon. Tudom, hogy e könyvtárat boldogult Petrovics, mint történetbúvár, elég alaposan ismertette meg a *Tudománytár* valamelyik előbb évi folyamában, én leginkább szememnek akarék gyönyöröt szerezni némely. Mátyás királyunk könyvtárából ereklyék látásával, s akarék egyszersmind megfordulni a helyen, hol Lessing, mint egykori könyvtárnok, ő a kritika Luthere, oly sokáig működött vala. Céloamat elérém” (*Úti levelek, naplók*. Szerk. T. Erdélyi Ilona. Bp. 1985. 170).

Az évek során további kéziratok wolfenbütteli hungarikumok váltak ismertté, így pl. egy Magyarországon 1255–1261 között készült Psalterium (vö. Csapodi Csaba közlését: *Magyar Könyvszemle* 1975. 231–242), vagy legutóbb az 1481 előtt keletkezett magyar-német szójegyzék, amelyet éppen a jelen ismertetés szerzője tett közzé a *Magyar Nyelv* 1986. évfolyamában.

2. A Herzog August Könyvtár nyomtatott hungarikumainak számbavételét a hetvenes években Varjas Béla és Borsa Gedeon kezdte meg. Az ő munkájukat folytatta immár a rendszeres feltárás igényével Vásárhelyi Judit; a fáradtságos munkálatok túlnyomó része azonban az 1987-től Wolfenbüttelben működő Németh S. Katalinra hárult, aki azt elismerésre méltó buzgalommal s kiváló szakértelemmel be is fejezte.

**A KERESZTYE
NI GYÜLEKEZETBEN VALO
ISTENI DICZERETEK EGYBEN S;E-
DÖGETTEK, ES MOSTAN NYOMTATTA-
tak vyonnan cregbiterek, es emen-
daltattatak L. F. által.**

PSALMO C. XLIX.

**Diczeretet mondgyatok az Ifennek az fen-
teknek Gyülekezetiben,**

VARADON.

**Nyomtatot Raphael Hoffhalter, ANNO D.
M. D. LXVj.**

H 936

241.14 Theol.

A keresztyeni gyülekezetben valo isteni
diczeretek egyben szedögettek...L.F. által.
Großwardein 1566. (r+s) 1 Bl., 186 S.,
1 Bl. 4°

RMNy 222

H 2119 1607 Quod. (17)
[Ungarischer] Hungarischer Trawrbott. Mag-
deburg 1619. 8 Bl. 4°

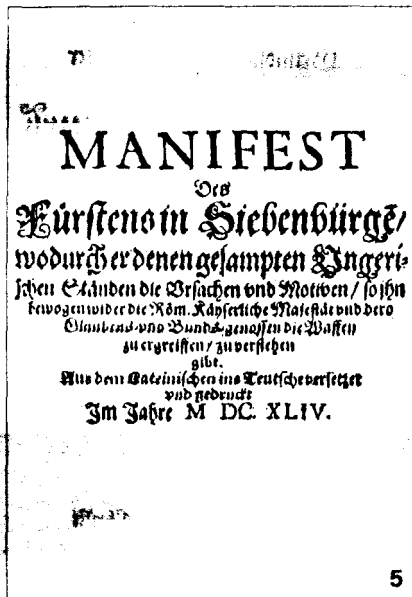
H 725 T 503.4° Helmst. (17)
Gründlicher vnd warhaffter Bericht; Was
massen...Gabriel Bethlen...zum König in
Vngarn erwehlet...worden. o.O. 1620.
[23] S. 4°

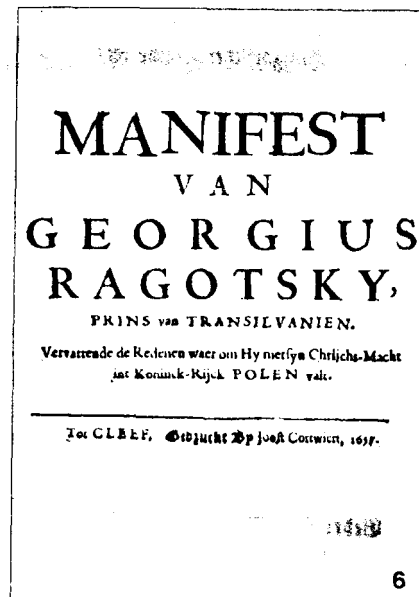
H 1714 46.4 Pol. (2)
Relatio Von des Keyfers vnd dann Bethlen
Gabors Botschafften. o.O. 1621. 10, [2] S.
4°

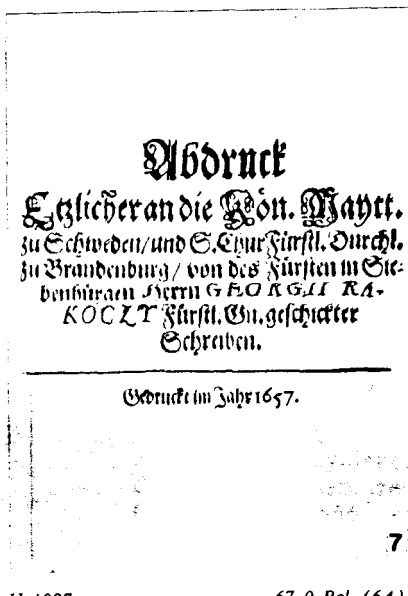
H 2106 198.14 Hist. (120)
[Umständliche] Umständliche Relation Des
Bethlehem Gabors/ mit der Chur-Brandenbur-
gischen Princessin Catharina... gehaltenen
Beylagers. o.O. 1626. 4 Bl. 4°

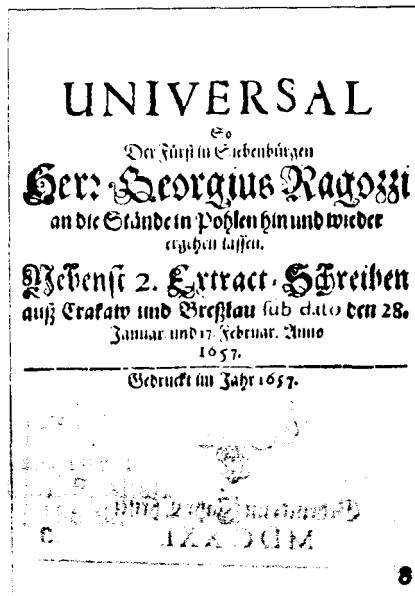
H 1926 264.10.6 Quod
 Siebenbürgen, Rákóczi, György, I. Fürst
 von (lat.)
 Übers. anon.
 Manifest Des Fürstens in Siebenbürgen. o.O.
 1644. 4 Bl. 4°

H 1928 264.10.11 Quod.
 Siebenbürgen, Rákóczi, György II. Fürst
 von (lat.)
 Übers. anon.
 Manifest. Kleve 1657. 4 Bl. 4°

H 1927 67.9 Pol. (64)
 Siebenbürgen, Rákóczi, György II. Fürst
 von (lat.)
 Übers. anon.
 Abdruck Etzlicher an die Kön. Maytt. zu
 Schweden... geschickter Schreiben. o.O.
 1657. 2 Bl. 4°

H 2146 67.9 Pol. (11)
 Universal So Der Fürst in Siebenbürgen Herr
 Georgius Ragozzi an die Stände in Pohlen
 ...ergehen lassen. o.O. 1657. 4 S. 4°

Hungarisch-Türkische Chronik.
Das ist:
Curieuse und dabey kurzgefaßte
Beschreibung alles dessen/ was sich
vom Ersten grausamen Kriegs-
zug der Türken wider das Königreich
Hungarn, und derselben Könige/ bis auf
gegenwärtige Zeit/ Meer und Denck
würdiges zugetragen.
Daher auch
Ausführlich gemeldet wird/
Was sich jüngst vor- in und nach der ent-
scheidlichen Türkischen Belagerung der Stadt
Wien/
Sonderlich den höchstwürdigen
Entsatz derselben/
Durch die Kaiserl. Königl. Polnische/
Spanische/ Sardinische/ Portugiesische/
und andere Reichs- Wl. r. beistehende
erzaget.
Dem Geschichtliebenden Leser zu gefallen/
in einen kurzen Begriff zusammen gezogen/
und mit schönen Kupfern zum
Druck befördert.

In finden in Frankfurt und Leipzig
bey Treubart Leybzig Buchh. in Nürnberg 1684. 13

H 2114 Go 280
[Ungarische] Hungarisch-Türkische-Chronik.
Frankfurt/M., Leipzig u. Nürnberg 1684.
[2], 956 S., Kupferst. 12°

Ungarischer vnd Siebenbürgischer
Kriegshandel
Ausführliche Beschreibung/ Was sich vom
Frühling Anno 1601. (vmb welche zeit der Erbfeind Christi-
liche Namens der Türck wider auffgerichtet und ausgelagert worden/
die Christen in Hungarn und Erabant etc. widerum mit Krieg anzugreifen zu-
behalten) bis auff den Frühling dieses jetzlaufenden 1602. Jahres zu haben gemessen
Schicksal und den Ursachen so wol in oder aus vnder Hungarn/ Siebenbürg-
ern/ Wallachen/ Moldau/ Polen etc. In Schiedenen Schermschreiben
Zusammenhang der Länder/ Städte/ Befestigungen vnd andern
Sachen/ was ein vnd dem andern befallt/ denselben
Krieg belangende/ geschickliche ver-
schien vnter zugetragen.
Was mit sonderm Fleiß/ auß vielen glaubwürdigen Schrifften/ dem
Verfasser sehr in Recherche vnd R. vntersuchung zusammen getragen/ sammt in sich geschickte
Ertzählung/ Zusammenhang/ mit allen vnter dem jetzigen vnter 1601. Jahren
des Hungarischen Kriegs/ was in Schiedenen Zergewordt/ auß vielen
Ertz. u. Schrifften zusammengetragen.

Druck zu Frankfurt am Mayn/ bey Christophian
Eggenolffs Erben. 1596. 15

H 2116 168.2 Hist. (1)
[Ungarische] Vngerischer vnd Siebenbürgi-
scher Kriegshandel. Frankfurt/M. 1596.
(r+s) 8 Bl., 326 S., 1 Bl. 4°
App.H.608

Hungar- und Siebenbürgische
CHRONICA
Oder
Neue ausführliche Beschreibung
des Königreichs Hungarn und der
angrenzenden Provinzen/ auch aller daran
befindlichen Städte und wunders-
bahren Wasser.
Wie auch eine ordentliche/ warhafftige
und auß vielen glaubwürdigen Autoren
zusammen gelegene/ Historische
Erzählung
vom Ursprung und Herkommen der
Hungarn/ und was sich/ so wol unter den ersten
Heidnischen/ als folgenden Christlichen Königs-
gen/ in öffentlichen Feldschlachten/ Treffen/
Schermügeln; In Beläger: Bestürm: und
Eroberungen/ und andern dergleichen Handeln/
Denck- und Schermschreibendes zugetragen/
bis auff jetzige Zeit geschicht
Worauß zugleich der alte und heutige Zu-
stand dieses Reichs zu sehen.
Druck zu Frankfurt/ Druckers Johann Franck/ in
Verlegung Wilhelm Erffmas/ Buchhändlern
in Frankfurt/ 1663. 14

H 2115 601.18 Hist. (1)
[Ungarische] Hungar- und Siebenbürgische
Chronica. Frankfurt/M. u. Zweibrücken
1663. [10], 704, [40] S., 8°
App.H.2064

CONTINUATIO.
Ungarische vnd Siebenbürgische
**Kriegshandel vnd auß-
führliche Beschreibung/ Was sich vom**
den Herbst des nechst abgeloiffenen 1601. jahrs/
bis auff den Herbst dieses gegenwertigen 1602. Jahres/ zwischen
dem Erbfeynd Christlichen Namens dem Türcken/ und dem Christen/
so wol in oder aus vnder Hungarn/ Siebenbürgen/ Wallachen/ Mol-
dau/ Polen/ Wallachien/ Persien etc. In Schiedenen Schermschreiben/ ein-
nehmung der Länder/ Städte/ Befestigungen/ vnd andern Sachen/ von
einem vnd dem andern theil/ denselben Krieg belangende/
geschickliche verfahren vnd begeben.

Druck zu Lich/ durch Conrad Neffm/ im Jahr 1600. 16

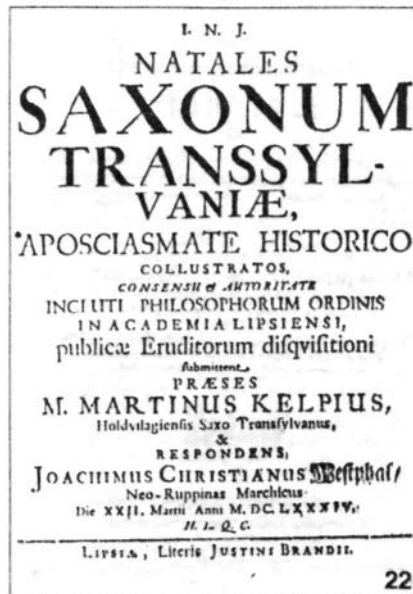
H 2118 T 605.4° Helms. (2)
...[Ungarische] Vngerische vnd Siebenbürgi-
sche Kriegshandel. Lich 1602. 1 ungez.,
47 gez. Bl. 4°

21

H 1705 478.1 Quod. (11)
 Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transylvania. Kronstadt [Johann Honter] 1547. 28 Bl. 8°

22

H 934 Gt Kapsel 1 (4)
 Kelp, Martin (Praes.)
 Westphal, Joachim Christian (Resp.)
 ...Natales Saxonum Transsylvanicae. Leipzig (1684). 16 Bl. 4°

23

H 348 224.2 Theol. (2)
 De regno Christi liber primus. Alba Iulia [=Weißenburg, Hoffhalter Druckerei] 1569. 171 Bl. 4°

24

H 625 Gt Kapsel 1 (3)
 [Gauhe, Johann Friedrich]
 Curieuse Nachricht/ von dem bisherigen Zustande der Evangelischen Religion in Siebenbürgen. Kölln [=?] 1708. 44 S. 4°

LUSUS POETICI
EXCELLENTIUM ALI-
QUOT INGENIORUM,
 mirificè exhibentes

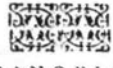
NEMINEM, NIHIL,
ALIQUID, OMNIA:
SEPTEM NATIONES EUROPAE.
 Item

APOPHTHEGMATA SEPTEM SAPIENTUM
HEPTASTICIS EXPOSITA.
 His adjecta est

ORATIO soluta de Lujibus Nauræ, cum nonnullis aliis.
 Quam unum
 Aurores, feriem monstrabit paginaverã.

Noni præsentem in gratiam studio, pram consuetum edis.
 Collectore & Editore

ALBERTO MOLNAR Ungaro.

HANOVIÆ,
 Typis & ære Thomæ Willerit
 & Joannis Le Clercq.

MDCXIV. 37

H 2012

SYLLECTA
SCHOLASTICA

I. METHODVS NOVA Aperiendi Scholam, Ecclesie
 ac Reip. apprimè salutiferam, Johannis Bilsenii.

II. DE SCHOLIS Vernaculis, item que ad uberosum in-
 genu cultum comparandum faciunt. Ex Politeia Eccl.
 Wihelmi Zeppii.

III. INSTITVTIO Puellarum, ex Epistola divi Hieronymi
 ad Letam.

IV. DE FORMANDO Studio, Rodolphi Agricola Episto-
 la Scripta Heidelbergæ, Anno Christi 1584.

V. DE TEMPORE Studii suspendendo, Petri Mofelliani.

VI. DE RATIONE Institutendi puerum ab anno ætatis sexto
 & septimo, ad annum usque decimum, quantum iura ut
 præter duas aut tres maternas linguas, etiam Latinam
 dicat rectè loqui, & scribere. Græcam verò mediocriter
 intelligere: insuperq. iudicium Dialecticæ & Rhetori-
 cæ ad ulum liberè cogitare. NICODIMI FRISCH-
 LIMI Peregrinationum Ungariae, Anno 1684.

VII. INSTITVTIO Juvencutis in Pedagoga illustribus in-
 feriori Palatinatus.

Collectore
ALBERTO MOLNAR.

HEIDELBERGÆ.
 Sumptibus Danicis ac Davidis Aubricorum, & Clementis Schleichij,
 Bibliopolarum Transformatum.
 Anno MDCCXXI.

38

H 2015

H 2010 37 Gramm.
 Szenci Molnár, Albert
 Dictionarium Latinovngaricvm...Item vice
 versa Dictionarium Vngaricolatinvm. Nürn-
 berg 1604. 327 Bl.; 164 Bl. 8°
 App.H.1968, RMK I.392-393, RMNy 919

33

H 2011 Kb 70
 Szenci Molnár, Albert
 Beer, Johann Christoph
 Dictionarium Quadrilingve latino-ungarico-
 graeco-germanicum. Nürnberg 1708. 2 Bl.,
 1391, [1] S.; 2 Bl., 958 S. 8°
 RMK I.1749

34

H 2012 117.2 Poet.
 Szenci Molnár, Albert
 Lusus poetici. Hanau 1614. 193 S. 8°
 RMK III.1132

35

H 2013 57 Gramm.
 Szenci Molnár, Albert
 Novae grammaticae Ungaricae. Hanau 1610.
 202 [=206] S. 8°
 RMK I.422, RMNy 995

36

H 2014 199 Poet.
 Szenci Molnár, Albert
 Psalterium Ungaricum. Szent David kiraly-
 nac...szaz ötven soltari. Herborn 1607.
 [24], 425, [7] S. 12°
 RMK I.407, RMNy 962

37

H 2015 46.1 Rhet. (3)
 Szenci Molnár, Albert
 Syllecta scholastica...Heidelbergae. Frank-
 furt/M. 1621. 1 Bl., 44 S. 8°
 App.H.2009, RMK III.1330

38

Hungarikumnak a kutatók a magyar könyvtörténet hagyományai szerint négy nyomtatványtípust tekintettek: 1) Nyelvi hungarikum (nyelve részben vagy egészben magyar); 2) Területi hungarikum (a történelmi Magyarország területén készült); 3) Személyi hungarikum (szerzője „hungarus”); 4) Tartalmi hungarikum (magyar vonatkozású külföldi nyomtatvány).

A három kötet összesen 2359 hungarikum adatait tartalmazza. Az impozáns mű címe, Georg Ruppelt h. könyvtárigazgató *Bevezetője* és a szerkesztő Németh S. Katalin *Előszava* párhuzamosan német és magyar, további részei csak német nyelvűek, és pedig:

A hungarikumok leírása a szerzők nevének, ill. az anonym művek első címrendszavának betűrendjében;

A mutatók: személynévmutató, anonym művek címmutatója, nyomdász- és kiadói mutató, kronológiai mutató, a nyomdai és kiadói helyek mutatója;

A könyvtári szignatúrák jegyzéke;

Az irodalomjegyzék.

A katalógus címlap-fotós: minden tételről 11 x 8 cm nagyságú címlapfotót közöl. A címleírások így rövidített formában kerül(het)tek a jól olvasható fotók mellé. Ezek: sorszám, szerző neve, ill. címrendszó, megjelenés helye és éve, kiadó, ill. nyomdász, terjedelem, esetenként annotáció, hivatkozás korábbi bibliográfiá(k)ra. Példaként álljon itt egy unikum, az eddig csak Wolfenbüttelből ismert *Váradai énekeskönyv* (1566) címlapjának és címleírásának fénymásolata (ezután fm.). Ezen kívül még több unikum került napvilágra a Herzog August Könyvtárban. Így pl. Johannes Honterus 1596-ban Wittenbergben kiadott *Disputatio Aristotelicája*.

3. A katalógus – várhatóan – gazdag erdélyi vonatkozású anyagot mutat ki, hiszen a wolfenbütteli gyűjtemény erőssége a 16–18. századból, az Erdélyi Fejedelemség viharos évszázadainak idejéből való. Kiténik ez már a személynévmutatóból is, amelyben leggyakrabban – szintén nem váratlanul – Bethlen Gábor neve szerepel (86 esetben, 1–4. fm.), akit sorrendben Báthory István (53) és Báthory Zsigmond (28) követ, de pl. Bocskay István és II. Rákóczi György is előfordul (egyaránt 16 esetben, 5–10 fm.). A címleírások természetesen jórészt nem terjedelmesebb művekre, hanem gyakran csak a korban divatos néhány lapos röpiratokra, „újságokra” vonatkoznak. Mivel

azonban Carl Göllner *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts* c. műve (1-3. Buk. 1961–1978) az ilyen nyomtatványoknak csak egy részét öleli fel, a wolfenbütteli későbbi anyag nem tűnik a kutatás számára érdektelennek. Gyakori témája e nyomtatványoknak egy-egy fejedelem hadi tette, kiáltványa vagy levele, de megtalálható a gyűjteményben más háborús esemény híretől erdélyi jóvendőmondó jóslatig számos korabeli újság (11–12. fm.). Figyelemre méltó a Herzog August Könyvtár erdélyi témájú könyvgyűjteménye is. E könyvek főleg német nyelvűek, de van köztük angol, francia, latin és persze magyar nyelvű mű is (13–20. fm.). Szép számmal található ezek között az erdélyi százokkal foglalkozó könyv (21–24. fm.).

Németh S. Katalin megemlíti *Előszavában*, hogy a könyvtár egyleveles nyomtatványai, röplapjai között számos kiadvány van, amelynek metszetanyaga tudományosan még kiaknázatlan (XVI); e megjegyzés természetesen az erdélyi anyag ikonográfiai kiaknázatlanságára is vonatkozik. Véleményem szerint érdemes lenne pl. egy-egy német nyomda Erdéllyel kapcsolatos teljes termését is külön szemügyre venni. Ilyen lehetne pl. Heußler és Lochner nürnbergi tipográfusok tevékenysége (25–32. fm.) s így t.k. metszetanyaguk gazdaságos felhasználásának megfigyelése. Báthory Zsigmond 1595-ben fába metszett arcképét pl. több variációban éveken át felhasználták.

A wolfenbütteli hungarikumok népes csoportja a hazai szerzők külföldön megjelent munkáinak gyűjteménye. Szenci Molnár Albert szinte minden ilyen művének egy-egy példánya megtalálható a Herzog August Könyvtárban (33–38. fm.). Van-e még lappangó nyomtatott hungarikum Wolfenbüttelben? Ezt a katalógus szerkesztője sem tartja kizártnak (XII). Bármiként is legyen, a saját és kutatótársai által végzett sokéves gondos munka minden elismerést és dicsőretet kiérdemlő eredménye a hungarológiai kutatás fontos segédeszközévé vált. Ismertetésem azzal a reménnyel zárom, hogy a katalógus minél több Magyarországon és az országhatárokon kívül élő hungarológust ösztönözni fog a feltárt gazdag anyag megismerésére.

Futaky István
(Göttingen)